

Данашњим нараштајима и елитама припада слава да су – на проблематичном референдуму – изгласале одвајање од Србије. У једном од најтежих историјских тренутака српског народа, Црногорци – баш та народносна групација – одвојили су се од Србије. Та чиненица има својих последица: са Срба у Црној Гори спада свака брига за ту државу. Они не само да је овог пута – за разлику од свих претходних – нису створили него је она – по први пут у историји – створена против њих. Отуд на постојање те државе треба применити она средства и методе које су примењиване против обе Југославије. Шта то значи? Не постоје српске националне обавезе према тој држави: обавезе грађанина увек постоје. Постоје, међутим, само српска – као и осталих заједница – национална права у њој. И за та права се треба изборити.

**У неколико посљедњих иступа у јавности, којима је претходило објављивање књиге Моралистички есеји (два издања), анализирајући стање данашње „јавне свести“ у српском народу, Ви сте, господине Ломпар, увели низ свјежих формулација и појмова помоћу којих детектујете неке кључне заблуде и „предрасуде“ српске политичке и културне елите која је, по Вашем мишљењу, и основни кривац за, како констатујете, „тешки историјски пораз који је наш народ доживио у двадесетом вијеку“. У основи тог пораза, ако сам Вас добро разумио, Ви препознајете континуирано (током скоро цијелог 20. вијека) „поунутрашњење хрватске политике“ од стране српске политичке и културне елите?*

Деловање хрватске културне политике увек треба посматрати у резултанти светскоисторијских процеса: није она битна зато што је хрватска него зато што као хрватска обезбеђује најмање уочљив и готово саморазумљив продор западних културних и политичких интереса. Плодови остваривања тих интереса често су потпуно супротни од аутономних западних вредности. Хрватска културна политика је, дакле, само одблесак западних политичких намера. Да је то тако, видимо по неповољном положају хрватске политике у XIX веку: тада су аустријски и посебно угарски интереси били привилеговани израз западних интереса и њима је давана предност над хрватским националним интересом. Значај хрватских интереса расте у западној сфери са њиховим уклапањем у јужнословенско питање. Основано је претпоставити да би одмицањем од јужнословенског контекста, значај хрватских интереса сразмерно опадао у очима Запада.

Како западне политичке намере нису увек биле хомогене – јер су западне силе знале бити у међусобним сукобима највишег реда – тако су облици хрватске политике, као католичког инструмента, као инструмента немачке или енглеске политике, као инструмента коминтерновске политике коју су обликовали аустро-марксисте, знали бити

веома различити: од југословенства до Јасеновца. Та политичка различитост може да збунује, па је веома битно разумети да је политика само спољашњи и највидљивији моменат културе, која је – као њена основа – много шира и далекосежнија од политике. То значи да сукобљени интереси на политичком пољу не морају нужно онемогућавати дубинско поклапање учесника када је реч о хоризонту на којем се појављује српска национална егзистенција. Јер, перспектива из које се на њу мотри свагда остаје непромењена.

Иако су интереси и хтења немачких геополитичара, попут Наумана, и британских геополитичара, попут Ситона-Вотсона, били у драстичном сукобу 1915. године, будући да је Науман линију Берлин – Багдад одредио као привилеговано подручје немачких интереса, док јој се Ситон-Вотсон најодлучније супротстављао, сама Науманова оцена о српском народу као „реметилачком фактору“ није била страна Ситон-Вотсону који је тај народ видео као део „источне културе“. То значи да је културна подлога њихових политичких размисла остала истоветна и нетакнута. Јер, она је уобличавала западну перцепцију наше историјске и културне егзистенције. Због те подлоге, и када су били међусобно супротстављени, западни актери су давали првенство хрватској доминацији на југословенском простору.

**На тој подлози конструише се и тзв, нови црногорски идентитет?*

Одлучујући моменат за продужено и институционално дејство хрватске доминације представља титоистичка Југославија. Стварање црногорске нације је директан плод тог настојања. Јер, обнова црногорске државности није морала бити разлог за наметање црногорске нације, будући да је та држава била историјска формација која се могла обновити. Али, тек та нација, наметнута комунистичком силом и пропагандом, обезбеђује – у дужем историјском трајању које доноси плодове једне културне политике – да се прогласи црногорски језик и да се издвоји црногорска црква. На тим тачкама се довршава одвајање црногорског од српског идентитета. То нису спонтани процеси, ма колико да су неки од њихових учесника тога несвесни, већ они припадају једној врсти друштвеног и културног инжињеринга.

Јер, није укинута никакво осећање баварске или саксонске посебности – чак ни у имену државе – нити су језичке варијанте мање уочљиве од наших, па ипак никоме не пада на памет да оспори немачки идентитет било Баварцима било Саксонцима. Када, међутим, баш они којима не пада на памет да оспоравају немачки идентитет отпочну у сличним (нашим) околностима да доносе потпуно супротне закључке, онда је на делу њихова културна политика: оно што не важи за њих одједном почиње да важи за нас. Онима којима не пада на памет да говоре о швајцарском или аустријском језику, а камоли о баварском, тирингишком или саксонском језику, ништа не смета да утемељују црногорски језик.

Улогу оних који то спроводе, улогу стражарних капоа, улогу проточних интелектуалних бојлера, преузели су филозоф – школован у Загребу, марксистички предавач у Новом Саду – који је годинама у Црногорском књижевном листу критику српске политике претварао у врећање српског народа, слависткиња из Украјине, те двојица хрватских лингвиста који су написали Граматику црногорског језика. Отуд то настојање има вид хрватске културне политике, јер је тај правац дејства утрвен. Али, то је западна политика: некад католичка, некад немачка, некад англосаксонска, некад заједничка, али увек западна политика. Ако усвојимо овај закључак, ако он испуњава нашу свест о

ситуацији, онда је кључно да поставимо питање о природи одговора који – као заједница и као култура – можемо дати на садашње изазове. Јер – како каже Јасперс – свест о ситуацији позива на одговарајуће понашање.

**Зашто нема тога одговора, зашто се српски народ «боји» да формулише свој национални програм, и принципијелно заступа своје, како Ви кажете, српско становиште, као што је то случај са другим народима – хрватским или албанским, рецимо?*

Као што не може да буде ни крив ни поштен, тако народ – било који народ – не може да обликује свој национални програм. На нивоу огромних маса људи може само да се појави неко мутно осећање о томе шта ваља чинити а шта није добро урадити. Оно је израсло на темељу давно усвојених искустава, предрасуда и очекивања, као и актуелизованих страхова и заблуда. То мутно осећање је толико неиздиференцирано да може одвести како у историјско жртвовање тако и у историјски злочин. Тек интелектуална елита – а нарочито њен хуманистички део – може концептуализовати, и стратешки и тактички, и у подручју сврха и у подручју средстава, неко разумевање националних интереса. Није спорно да је Југославија била у високом степену наметнута као решење Запада; нема сумње у то да је српска интелектуална елита у њој видела најбоље национално решење за српски народ. Али, прилично је нејасно зашто је та елита остала при југословенском решењу и кад је неуспех Југославије постао очигледан. Слободан Јовановић је – у предвечерје Другог светског рата – одржао предавање, које је имало за циљ да укаже на значај опстанка Југославије. И после Другог светског рата, и као емигрант, он је говорио да и „ако би се ударао плот“ из разлога „најмањег ризика“ требало би остати веран југословенској идеји. Тешко је докучити шта је било пресудно за овакву опредељеност: дубоко укореван страх пред обновом Аустро-Угарске, неко недовољно јасно поверење у неодређену наднационалну идеју југословенства као најсигурнији српски заклон пред застрашућом католичко-германском претњом, нада да би једна мултиконфесионална идеја могла имати знатну подршку од секуларних центара моћи.

Српски интелектуалци су као заштиту од спољашње претње – која је стално доводила у питање опстанак Србије – прихватили поунутрашњивање исте претње: и док је било разложно претпоставити да је лакше носити се са непрестаним хрватским сепаратизмом него са аустријском политиком, дотле је до данас остало потпуно неосветљено колико је таква одлука донела негативних последица када је реч о стабилности и осећању српског идентитета. Јер, постојање спољашње претње отклања илузије о неуgroжености идентитета; поунутрашњивање претње потхрањује управо те илузије.

Међу многим последицама насталим услед таквог усмерења српске интелектуалне елите могу се издвојити две: давање првенства државном простору над народом и одбијање да се концептуализује српско становиште и да оно буде подлога за свако саморазумевање националне елите. Ниједна друга елита у Југославији – било да је реч о краљевини, било да је реч о републици – није то чинила, већ су све националне елите чиниле потпуно супротне ствари од српске елите. Управо због оваквих претходних усмерења српске елите било је могуће прикрити размере српског пораза у дугом трајању титоистичке Југославије. Јер, привид државе и поистовећивање са југословенством спречавали су – снагом наслеђених и усвојених искустава и предрасуда – трезвен увид у стање сопственог народа.

Свако заснивање српског становишта требало би, отуд, да отпочне критичким

промишљањем титоистичког искуства, одлучујућим давањем првенства интересима српског народа над било којим државно-просторно-регионалним интеграцијама и упадљивим поистовећивањем елите са сопственим народом. То би значило заснивање српске културне политике као обухватне позадине на којој се обликује државна политика. Та културна политика требало би да у име западних вредности – оних еманципујућих и универзалних момената у тим вредностима – разоткрива и оспорава недемократски карактер наметања западних интереса. Само оспоравање мора да буде праћено изграђивањем универзалних вредности у име којих и настаје свест о неопходности оспоравања западних интереса. Да би се тај преокрет одиграо у потпуности, да би он прожео целину културне политике и тако образовао неку непроблематичну и усвојену свест о српским националним интересима, он би морао да обухвати више нараштаја српских интелектуалаца: циљ би требало да буде рационална и потпуно себична политика која је вођена са најмањим ризиком и искључиво у корист српских интереса.

**Али, ипак, зашто се нова Црна Гора, морала одрећи од имена српског језика, од српског културног и духовног идентитета...? Какве су је силе, спољне и унутрашње, навеле на тај пут? Зашто јој је то требало?*

Црна Гора је увек била најпрецизнији детектор сваке антисрпске стратегије. Није уопште било потребно – у часу када је обнављана државност Црне Горе 1945. године – ту државност везивати за новопроглашену нацију. Јер, створена је тада и Босна и Херцеговина, па није везана за поједину нацију. Тада је и Хрватска била уставно одређена као држава хрватског и српског народа, док Црна Гора није била ни уставно именована макар као држава и српског народа. Тај „вишак“ је оно што открива истински смер историјског кретања: каснијим мерама потпуне присиле и пропаганде, тако карактеристичним за тоталитарни режим, непрестаним идеологизовањем свести нових нараштаја, каријерним унапређењима на које је осетљива свака – а посебно сиромашна и славохлепна црногорска – средина, створени су живи и делатни (готово природни) наследници једног насилног и недемократског почетка.

Није, такође, после 5. октобра 2000. године било – ако оставимо по страни антисрпске намере – никаквог разлога за Западно подстрекивање одвајања Црне Горе од Србије: веза између њих била је слаба, конфедерална и симболичка, оба режима била су кооперативна са Западом. Ако је ту и такву везу ипак требало раскинути, онда је то због тога што се она није уклапала у замишљену конфигурацију: у пожељној конфигурацији није, дакле, било места ни за најслабију везу Црне Горе и Србије. Овај последњи чин био би неизводив или би као изводив створио много мање последице да није било оног почетног чина. Јер, и као две српске државе, Црна Гора и Србија знале су бити у тешким династичким и политичким сукобима, па нису престајале да буду државе српског народа. Није било ни Подгоричке скупштине нити српске војске у Црној Гори у часу када је 1915. године једном Ломпару, ћаку другог разреда основне школе, учитељ у школски лист уписао да је „Србин православне вере“. Јер, све се то догодило – и печатом било оверено – у Краљевини Црној Гори. Када је, међутим, Црна Гора као држава осмишљена на другом народносном темељу ствари су почеле добијати данашњи лик.

С друге стране, данашњим нараштајима и елитама припада слава да су – на проблематичном референдуму – изгласале одвајање од Србије. У једном од најтежих историјских тренутака српског народа, Црногорци – баш та народносна групација –

одвојили су се од Србије. Та чињеница има својих последица: са Срба у Црној Гори спада свака брига за ту државу. Они не само да је овог пута – за разлику од свих претходних – нису створили него је она – по први пут у историји – створена против њих. Отуд на постојање те државе треба применити она средства и методе које су примењиване против обе Југославије. Шта то значи? Не постоје српске националне обавезе према тој држави: обавезе грађанина увек постоје. Постоје, међутим, само српска – као и осталих заједница – национална права у њој. И за та права се треба изборити.

**Има ли сигурног пута који би водио остварењу тих права?*

Управо је непостојање српске културне политике оно што онемогућава да се виде и препознају српска национална права и да се српски политичари – свиђало се то њима или не – непрестаним и подразумеваним притиском општег мишљења приморају да нешто постигну у вези са њима. Непостојањем српске културне политике можемо објаснити непотребне сукобе око српског статуса у Црној Гори. Не разумем сврху подела око питања о Србима као националној мањини у Црној Гори. Ако у статусу националне мањине лежи могућност да се добију буџетска средства за српску националну заједницу, треба наћи форму да та средства буду стављена на располагање српској националној заједници. Ако морају – као грађани – да плаћају порез, зашто Срби не треба да узимају средства из буџета у који се слива и њихов новац? То би могла бити политика српских невладиних организација. Али, ако постоје политички разлози да се оспорава статус националне мањине, онда треба наћи форму да се и то чини: нека то чине други политичари, који представљају српске политичке организације. Мерило је увек исто: каква корист за Србе одатле проистиче. Власт ће – са својих разлога – некад ићи у сусрет једним а некад другим српским захтевима. Али ће у резултанти настати померање у положају саме српске заједнице. Ако свака страна добије нешто за Србе, зашто да не постоје две стране? Али, само са једним мерилом: српски национални интерес у Црној Гори. Темел на коме настају сва тактичка разликовања увек мора представљати српска културна политика.

Јер, противници српских интереса су на Западу, они нису само некадашњи: не помаже ни устанак ни буна, као у Турској. Потребно је диверсификовати средства а усредсредити циљ. И српски политичари – корумпирани, контролисани, похлепни, властољубиви, као и сви политичари – били би приморани да делују у том правцу: сукобљавајући се чак међусобно, они би се у захтевима које износе властима и међународној јавности могли правдати како то чине да их друга страна не би претекла, како то морају чинити због општег расположења народа. Тако би давали алиби једни другима пред страним налогодавцима. Како би, рецимо, било који српски политичар могао одбити да потпише и активно подржи декларацију о српском језику коју би саставила Матица српска у Црној Гори? То би могла бити тачка диференцијације унутар српског народа. Реч је о спором и дуготрајном, заобилазном и вијугавом, али међународно познатом путу на којем има путоказа, раскрсница и циља.

**Процес командне расрбизације Црне Горе улази у завршну фазу, понајприје кроз школски систем - школске програме и уџбенике. У новим гимназијским читанкама, рецимо, нема ниједног српског писца који је рођен у Црној Гори. Његош, Љубиша, Лалић, Ратковић, Костић итд., су искључиво црногорски писци. Отишло се чак толико далеко да*

професори са новоосноване Катедре за црногорски језик на Филозофском факултету у Никшићу, као, тобоже, носеће националне научно-образовне установе, и темеља тзв. монтенегристике, оспоравају израду дипломских и магистарских радова о Његошу и другим „црногорским писцима“, студентима са Катедре за српски језик; тзв. црногорски језик ускоро постаје обавезујући у црногорским школама. Како разумијете чињеницу да 32% становништва које се национално изјашњава као Срби, и још 30% оних који се изјашњавају да говоре српским језиком (додуше, многи подаци говоре да се тај број, у међувремену смањио, посебно након референдума и доношења новог устава), није било у стању да се томе ефектније супротстави?

Да би се актуелним процесима однорођавања Срба уопште могли супротставити, неопходно је да постоји свест о њима. Она се може образовати ако актуелно стање има у односу на нешто да се упореди и процени. А то залеђе би требало да буде српска културна политика: извештан број чињеница и сазнања, вредности и намера који би представљао најширу позадину сваког јавног чина, било културно-просветног, било политичко-националног. Када неки такав чин изађе ван тог оквира, онда настаје увид који позива на акцију. Тада можемо открити да оно што је неопходно (свест о културној политици) није и довољно.

Јер, неопходна је државна и политичка воља да се свест о кршењу српских права преведе у јавни чин усмерен против кршења тих права. Ако нема те воље, ипак свест о културној политици – већ сама по себи – врши притисак на репрезентанте политичке воље да нешто учине. Они се у неком времену могу и оглушити на тај захтев. Они се томе могу одупирати, али – будући да је притисак непрестан јер не проистиче из неке субјективности него из укорењеног и заједничког система уверења и очекивања – на крају бивају присиљени да начине корак у жељеном правцу.

Ако погледамо наше околности, суочавамо се са сазнањем о томе како немамо ни свест о српској културној политици нити репрезентанте политичке воље. Ко – онда – да реагује на одредбу о црногорском језику? Председник Србије чији је амбасадор 2007. године подржао управо оног црногорског политичара који је омогућио изгласавање уставне одредбе о том језику? САНУ која се не оглашава, иако јој је у оснивачком акту заветована брига о језику? Број Срба у Црној Гори оправдао би оснивање Српског културног центра у Подгорици: зашто тако нешто није ни предложено? Зар Србија нема начина да постави питање о људским правима тих људи? Ако следимо недавну мисао председника Србије о томе да се ни у једном случају – чак ни када је реч о Косову – не смемо противити Западу, онда је јасно да сви ти потези нису повучени да се не бисмо замерали Западу.

А ако ти потези треба да очувају наш идентитет, а не смеју се повлачити, онда тај идентитет суштински смета Западу. То је далекосежан закључак који треба проверити када нађемо универзални начин да те потезе повучемо. Једини такав начин је интернационализација српских националних права у Црној Гори. Постоје бројне међународне катедре на којима се то питање може поставити у потпуном складу са међународним конвенцијама о људским правима и државним обавезама. То је начелно неоспорив пут. Тада ћемо видети. Јер, противљење Западу на тим местима није увек тако једноставно. Ако тог питања нема на међународном столу, онда га могућа промена политике Западу неће обухватити: сада га треба поставити, па ће неки учинци бити тренутни, док ће неки дати позне исходе. Али, ако питање није постављено, онда нема никаквих учинака: ни тренутних ни позних.

Иако је дужност Србије да таква питања поставља, ништа не спречава Србе у Црној Гори да употребе различите облике притисака на српску државну политику не би ли је привели њеној дужности. Они располажу палетом могућности: од подстицања многих људи из Црне Горе који су на важним местима у садашњој српској власти до јавног показивања незадовољства политиком Србије. Чекају нас дуге године симулиране демократије и тихе окупације. Једино што можемо учинити јесте обликовање свести о српској културној политици и образовање различитих група за притисак. Три су правца на којима тај притисак треба вршити: интернационализација српског питања у Црној Гори, подстицање српске државне политике да се врати својим обавезама и повезивање са институцијама Републике Српске у циљу образовања интегралистичке свести о националном идентитету. А то да Његош није српски писац видимо колико је тачно када упоредимо код којих би се ауторитета бранила та магистарска истина о њему.

** Питање подјеле књижевности на српску и црногорску, данас је, овдје, важно питање. И раније се употребљавао појам црногорска књижевност, али, углавном, у регионалном смислу, данас је он попримио ново, језичко, државно и национално одређење. Шта је код именовања књижевности пресудно: језик, историјско и културно утемељење, име државе или политичка воља тренутне већине?*

Да бисмо одредили којој књижевности припада неки писац, неопходно је да узмемо у обзир на ком језику настају његова дела, како је он сам разумевао припадност појединој књижевности и којој традицији и култури у најопштијем виду припадају доминантни, дистинктивни и посредни чиниоци његових дела. Као што није могућа потпуна пишчева поистовећеност са језиком, националном и културном средином, као што – дакле – у једном књижевном искуству ваља разликовати више момената, више културних наноса, као што је тако схваћен идентитет увек вишеслојан, тако није истина да је он нужно вишезначан, да није могуће утврдити чиниоце различитог реда и досега у том идентитету, нити је истина да – у највећем броју случајева – не можемо са великом поузданошћу одредити националну припадност појединих писаца. Сасвим посебни случајеви – који нису реткост ни у егзактним наукама попут физике или биологије – употребљавају се овде да би се начелно – што значи обавезујуће и програмски а не по изузетку – оспорила сама идеја идентитета. Тај поступак колико је неистинит и инструментализован толико је и ефикасан. Јер, духовна ситуација времена подупире свако оспоравање идеје идентитета: идентитет се схвата као нешто онтолошки немогуће и као уточиште свеколиког конзервативизма. Можемо лако опазити како са сазнајног момента ова сумњичења идентитета неопажено склизну на политички моменат. Јер, ко би се уопште могао обрадовати када му кажу да је конзервативан: то је у данашњем преовлађујућем интелектуално-политичком смислу као са су му рекли да има лепру. Сви ће га, наиме, заобилазити у широком луку.

Да бисмо, међутим, открили колико су политичка сумњичења идентитета инструментализована, што значи прилагођена притајеном политичком интересу, неопходно је да их применимо на оне који их употребљавају. Тако би било занимљиво да чујемо – са релевантних и институционализованих места, премда то нећемо чути ни са рубних места – шта нам о природи хрватске културе говори сазнање о томе да је централно дело те културе Смрт Смаил-аге Ченгића? Да ли та чињеница доводи у питање монолитну представу о хрватском културном идентитету, проблематизујући и

само устројство хрватске културе? Јер, ако реална тема омогућава култури да препозна класика, како каже Френк Кермоуд, како је једна таква тема као што је убиство Смаил-аге Ченгића постала репрезентант једне културе као што је хрватска? По мотиву убиства тиранина сличан Мажуранићевом спеву, Шилеров Виљем Тел поседује и други битан мотив који га одређује у класичном смислу. То убиство, наиме, обележава нужан пут ка заснивању једне заједнице, ка формирању државе: Швајцарске. Тај мотив изостаје с разлогом у Смрти Смаил-аге Ченгића. Јер, како би се убиство Ченгић-аге могло повезати са хрватском заједницом? За разлику од Мажуранићевог спева, Горски вијенац испуњава оба момента за класично дело једне културе: као и Виљем Тел. Иако већ сáмо питање наговештава како постоји проблематичност око појмова класика и културе, оно готово да никад не бива постављено, јер цензура културне мреже – у којој је смештен појам идентитета – не допушта да се оно појави. Ни околност да је Горски вијенац посвећен „праху оца Србије“, ни аутентична сазнања о песниковим идентификацијама са српским културним и националним идентитетом, нису спречила да се – већ у титоизму – појаве они који тврде да реч „српски“ у Горском вијенцу означава православну вероисповест, док реч „црногорски“ означава националну припадност. Одатле пут води до данашњег сазнања о томе да се рад о Његошу не може бранити на Катедри за српски језик Филозофског факултета у Никшићу. Тако стижемо до сазнања о политичкој инструментализацији критике идентитета: исти они који – у име критике идентитета – заговарају да Његош може и не бити само српски песник, у промењеним околностима постају заговорници тезе да се он – у име заснивања идентитета – мора академски везати само за појам црногорске књижевности. Отуд следи да се појам идентитета употребљава као политички регулативни појам у конструкцији једног културног идентитета који само не треба и не сме бити српски. То је културна политика која нам се намеће и зато што нема српске културне политике која би је разоткрила као инструментализовану.

** Посебно је питање подржављења (именовања по држави а не по језику на коме је настало, или народу који га је створио) културног наслеђа, рецимо: Мирослављево јеванђеље, Октоих ... Тај је проблем једнако присутан и на Косову и Метохији, у Босни и Херцеговини, у Хрватској. Постоји ли неки начин да Србија на тим просторима, па и у Црној Гори, заштити српско културно наслеђе од посвајања? И докле може да иде тај процес сужавања и кривотворења српске културе?*

То питање задире у културну и државну политику Србије. Јер, само осмишљена и са вољом заступана српска државна политика може да покуша да се истински супротстави једној старој, у титоизму институционализованој и од Запада санкционисаној политици, чија максима гласи: све што је српско (као Његош, Андрић, Селимовић) треба свести на србијанско, у подручје у којем тих писаца нема, да би све што није србијанско, временом престало да буде српско. Тек када – и ако – наша културна и политичка елита уочи и схвати проблем, она ће бити у прилици да осмисли и примени одговарајуће противдејство, да прецизно обликује истинске и историјске чињенице у корист српских права и интереса, да продужи онај преусмерени ток настојања српских филолога и историчара. То подразумева безуслован и освешћен раскид са титоистичким наслеђем. Тек када се испуни тај услов свих услова могуће је – у веома неповољним околностима – покушати да зауставимо кретање историјских кочија и евентуално га преусмеримо. Ако се настави – у дужем периоду – садашња ментална и психолошка регресија српске

државне – и културне – политике на титоистичко стање свести, онда не постоје препреке да и у себи прихватимо оне неистине које афирмишу противници српских интереса и да се сужавање и кривотворење српске културе продужи у недоглед. Јер, зашто би се томе неко супротставио, ако ми то не чинимо?

** Књижевност која се данас ствара у Црној Гори на српском језику, и која је, по мом осјећању, достигла завидан умјетнички ниво, прећутана је не само овдје, него и у Србији. Нема је у тамошњим медијима, ни у тамошњој културној јавности. Зашто? Има ли ту мјеста оној Андрићевој: »Ми телефонирамо и одлично чујемо шта нам говоре они са друге стране жице, али они нас не чују, нити разумију« ?*

Ако бисмо ствари сагледали у строго естетској сфери, учили бисмо да је то део укупног процеса у којем је књижевност постала мање важна него што је раније била и у којем је реклама заузела место критике. Није тако само код нас него и у свету. У највећим књижарама у Берлину, рецимо, изложена су само популарна издања, док су области историје и биографије, па потом филозофије и теологије, знатно богатије представљене од књижевности, а посебно од науке о књижевности и књижевне критике. Ако поручите одређену књигу, добићете је из складишта, али само оно што је изложено открива који је доминантни правац јавног интересовања. У специјализованим књижарама ствари су, наравно, друкчије, али је распоред области сличан: историја, биографија, филозофија доминирају заступљеношћу. Ово очигледно није погодно време за критику књижевности нити за различите облике размишљања о њој. Можда је то због тога што је у нашем времену идеја истанчаности – која подразумева палету нијанси, алузивно разликовање, напоредност осећајних и дискурзивних регистара, што све припада аутентичној књижевности и што све треба да има на уму критика књижевности – подређена идеји ефикасности. А књижевност – у овако обликованој медијској култури – више не може да буде ефикасна.

У Београду нема месечних књижевних часописа; недељници и дневни листови – много више подложни актуелним политичким утицајима – налазе се у рукама оних којима не само да није стало до аутентичних српских интереса у Црној Гори него им је стало до неутралисања сваке свести о тим интересима. Велика је заблуда веровати да креаторе јавности обавезује свест о естетској вредности. Јер, носиоци највиших естетских вредности – као Харолд Пинтер или Петер Хандке – прошли су кроз медијски линч у часу када су се супротставили доминантној политичкој оријентацији против Срба. Хандкеу су – у једној тако великој култури као што је Немачка – чак одузимали награду „Хајнрих Хајне“ на захтев политичара. Демократски изабрани политичари – у земљи која поштује људска права и дичи се слободом говора – поновили су поступке општинског комунистичког комитета у Бијелом Пољу или градског партијског комитета у Београду. Ваља се, дакле, прилагодити и навићи на прећуткивања и ускраћивања: не треба очекивати позитивну јавну пажњу. А да ли је такав предлог разуман с обзиром на уметникову потребу за позитивним одзивима? То је питање на које свако одговара по личној мери: као што се и људи сличних уверења различито сналазе у сличним приликама. Јер, неки погубе пријатеље а неки не; неки објављују књиге а неким то не полази за руком; неки живе удобно а неки сиромашно. Као Црњански и Андрић после Другог светског рата. Много се може сагледати ако се окренемо прошлости, па и то да наизглед неразумни разлози и поступци с временом открију сврсисходан лик или добију дубљу сврху.

** Има ли наде да се у српском народу успостави једном интегралистичка културна политика? Да сви писци који стварају на српском језику, ма гдје се налазили, добију статус српских писаца и права која им из тога припадају. А и професори српског језика? Не чини ли Вам се да би то била права брига за чување имена српског језика, и брига о српском језику, о коме тренутноу Србији „не постоји никаква јавна свест“, како Ви тврдите, као што се нико не пита ни „колико постоји наша физичка и духовна отаџбина“? Интегралистичка културна политика је једини начин да се очува свест о целини српског народа, да се унапреди свест о српској култури као контактної култури три вере, да се заснује – као државна чињеница – брига о српском језику, посебно у подручјима у којима су Срби изложени систематским процесима однарођавања. Али, та политика мора имати два напоредна и равноправна елемента: она мора бити српска и модерна; она мора бити укотвљена и у националну и у интернационалну димензију духа. Никакво анахроно разумевање дела српске културе неће бити ваљано; никакво модерно разумевање тих дела национално неутралних неће, такође, бити ваљано. А управо те оријентације имају предрасудама учвршћену публику. Само онај ко укаже на модерну димензију Његошевог песништва и при том истрајава на истинитој свести о песниковој националној легитимацији, показујући како управо модерна компонента проистиче и из свести о националном, само такав књижевни истраживач утире пут интегралистичкој српској културној политици. Да она мора бити критички саморефлексивна, то проистиче из њене универзалне димензије: зато је културна и није трибалистичка. Да мора бити критички самоусредсређена, то проистиче из њене националне димензије: зато је српска и није – првостепено него посредно – византијска, средњоевропска, западна, приморска. Да мора бити састављена од вишеслојних културних наноса, али не и неодредиво вишезначна, то проистиче из схватања српске културе као културе три вере: зато је и византијска, и средњоевропска, и западна, и приморска. Да се заснива у времену, као духовно надовезивање, то би требало да проистекне из настојања да постане ефикасна: зато је политика. Ако данас нема ниједног од ових услова, ако о њима нема никакве јавне свести, ако се нико и не пита колико постоји наша духовна и физичка отаџбина, ако српски језик представља подручје кривотворења у присуству – и српских – власти, онда је можда тренутак да почнемо да размишљамо о интегралистичкој културној политици. Можда је поново на делу онај тренутак који је Његош у писму Гарашанину овако описао: „Ако је игђе икога, нас ево. Ако ли нема никога, ја не могу ништа до стиђети се што сам вам брат. Сад али икад, никад ако не сад.“*

** На једном мјесту кажете да „насилно раскидање везе између српског језика и Црне Горе има за циљ одвајање Црне Горе од ње саме“, али: „док год постоји свест о српском језику, она апелује: врати се себи, док имаш коме“. (То би се могло узети као мотив постојања овог нашег часописа, али и мото овог нашег разговора.) Међутим, ту свијест треба одржавати, и одржати, али како? Није ли српски фактор у Црној Гори осуђен на нестајање или, у најбољем случају – на свођење на статус неприродне националне мањине у матичној држави, у којој, ни тада, неће моћи да оствари нека основна права, рецимо – школовање на српском језику – осим ако се буде пресељавао и у избјегличким камповима, концентрисао на јединственој територији? Има ли за њ наде, и у чему је Ви видите?*

Свест о српском језику ваља одржавати мерама промишљене националне политике: све странке у Црној Гори и све српске невладине организације требало би да имају исти

захтев за уџбеницима српског језика и историје код српских ђака. Да би до тог захтева дошло, неопходно је да неко – а понајбоље је да то буде Матица српска у Црној Гори као нестраначка организација – окупи своје следбенике око тог захтева, да наметне ту тему – и такве теме – странкама које рачунају на српску публику, да подстакне њихов међусобни ривалитет у таквим стварима. Неопходно је вишесмерно повезивање са интегралним националним институцијама као што су Матица српска или Српска књижевна задруга.

Неопходан је притисак – лобирање, агитовање, дошаптавање – на власт у Србији да делује у пожељном правцу: чак и садашња – анационална и прозападна – српска влада не би се могла оглушити о сваки захтев. Јер, могуће је можда и у њој – или око ње – пронаћи некога ко би помогао без нечасних услова. Може ли српска влада да оснује Српски културни центар? Може ли она да сарађује са привредницима који ће лобирати у корист српских интереса, кад већ у Србији несметано послују они црногорски и остали привредници који увек лобирају против српских интереса? Може ли српска влада само да им каже како такво понашање није лепо? Ниједна српска влада ништа од тога није учинила: ни српска влада у време референдума. Неопходно је повезивање са националним институцијама у Републици Српској: са универзитетима и школама.

Сви ти елементи не могу донети тренутни и сегментарни успех, али могу откривати путоказе ка таквим и обухватнијим успесима. Од највећег значаја би било афирмисати неновчани вид националног ангажмана: посебно код оних који су материјално снабдевени у оквиру своје професије. То звучи идеалистички ако имамо на уму наше људе и наше прилике, али без извесног идеализма – Хегел би рекао страсти – не можемо реафирмисати запретану националну политику. Трговци су ионако увек ту, али они тргују са свим и свачим, па и са свешћу о српском језику. Свакако да је стаза кривудава, али је она и једина: одустати се ионако може одмах. Али, за Србе у Црној Гори није најважније питање о томе ко ће у њој владати; премда није свеједно ко је то, увек ће то бити неко по мери Запада. Отуд је најважнија ствар како од тога ко влада добити – искамчити, измолити, истрговати, као кад смо у прошлости молили везире на Порти и цара у Бечу, скадарског и видинског пашу, јер је било такво време – битне ствари за српски народ: свест о српском језику, права Српске православне цркве, историјску свест, медије, заступљеност у полицији и управи, у школама и болницама. А ко персонално влада Црном Гором, то није српска брига: комплименти за тај успех припадају другима.

Само усредсређеним напорима српских заједница у новоствореним државама и напорима Србије, непрестаним универзализовањем српских права на међународним адресама, наглашавањем неевропских и антицивизацијских аспеката дискриминације Срба, све до правних обраћања европским судовима и политичких апела Русији, без великих надања у тренутни успех, али упорно, могуће је српско питање држати на столу и бити у теми. Не помаже вика – неопходан је упоран и безусловни рад. А шта ће бити – хоће ли Срба нестати – то умногоме и зависи од броја оних који су спремни и могу тако да раде.

**Професоре Ломпар, било би природно да смо већи дио овог разговора посветили Вашим књигама. Посебно онима о Црњанском и о Његошу, међутим, српски „удес“ у Црној Гори, изгледа, све друго засјењује. Ипак, да не бисмо остали толико дужни читаоцима, да се мало задржимо и на тим „љепшим“ темама. Која дјела бисте издвојили*

као она која су српску књижевност неоспорно смјестила у врх европске и свјетске књижевности? Тумачећи Његошево дјело, у књизи „Његош и модерна“ (1998), посебну пажњу сте посветили „Лажном цару Шћепану Малом“, у коме откривате једну нову димензију Његошеве књижевне величине, и његову модерност. Чини ли Вам се да би било прикладно да овај разговор заокружимо управо једном Вашом елаборацијом на тему: „Лажни цар Шћепан Мали“ у нашем времену?

Када је реч о делима која су српску књижевност неоспорно сместила у врх европске и светске књижевности, онда долази пре свих: Његош. Чудесно песничко разигравање неоплатоничарских мотива у Лучи микрокозма ставило га је у највишу духовну породицу европских песника: Данте, Милтон, Ламартин. Снажно пулсирање античког фатума ствара у Горском вијенцу дубокосежну везу са хеленском и епском патетиком.

Парадоксални спој самозванца и херојства, клоуна и масе, манипулације и лаковерности отвара Лажног цара Шћепана Малог – кроз паралеле са Пушкином и Шилером, Бихнером, Хебелом и Жаријем – за струјања модерног искуства.

Јер, Његош у свет Горског вијенца, на апогеј херојско-епске свести, смешта једног лажова: исте речи, исти језик, исте заклетве, исте смрти, исти ликови, а спиралу духа који покреће ту имагинацију подстиче један лажов. Лажов је у темељу свега. Замисао је генијално деструктивна, будући да је херојска аутентичност неприкосновена. Мало ко зна да стих свак је рођен да по једном умре/ част и брука живе довјека, стих који је сама херојска формула егзистенције, долази из Лажног цара Шћепана Малог, а не из Горског вијенца. И култура реагује рестриктивно: уместо да тумачи, да разуме промену која се одиграла, она – пре сваког тумачења – посеже за вредновањем и умањује значај дела, уклања га са рецептивног хоризонта. Зашто? Зато што ту имате чисту слику апсурда: један лажов и преварант окреће велику реторику у разним смеровима, и путују те речи из времена у време, а сто педесет година нико о томе шта те речи говоре неће да каже ништа. То показује да управо тамо где се утемељује културна парадигма, код Његоша, утемељује се и њена негација. Његош је велики песник зато што није рекао само у чему је трагичка величина наше егзистенције и историје него и у чему је њено аутентично блесавило. Нико није рекао теже ствари о нашој херојици од Његоша.

Почаствован сам што у редовном колу Српске књижевне задруге излази моја књига Његошево песништво: у њој су заједно моја студија о његовим песмама која обликује замисао о њему као трагичком песнику, студија о проблему ренегата у Горском вијенцу, студија о демонству лакрдијаша као спиритуалном основу Лажног цара Шћепана Малог и обухватна студија „Луча микрокозма“ и питање о души. Ту је окупљено све оно што Његоша чини великим европским песником. Објављујући ту књигу, Српска књижевна задруга показује да српска култура ни у овим временима не одустаје од Његоша.

** Бисте ли нам, укратко, изложили Вашу аргументацију за тврдњу да је Милош Црњански „највећи српски писац“?*

Од писаца у чијим делима се одвија вишеслојан и уметнички изузетан дијалог са европским наслеђем треба издвојити: у 19. веку Стерију и Лазу Костића, а у 20. веку Црњанског, Андрића и Растка Петровића. Црњански је највећи српски писац двадесетог века, чак и ако ствари поставите кумулативно; он је у највећем броју књижевних жанрова досегао саме врхове: и у роману, и у поезији, и у путопису, и у драми, и у причи, и у мемоарима, и у есеју, чак и у новинарству. Њему најближи српски писац, Иво Андрић, надмаша га само у приповеци. У романима Црњанског, о којима сам написао три

награђене књиге, уочавамо две равноправно развијене и ретке компоненте због којих он има првенство у односу на све наше романсијере. Описаћу их сликовито и у поређењу са Пекићем и Кишом, не бих ли се замерио и млађим књижевним нараштајима. (Као млад човек нисам се додворавао старијима, нисам се дивео тој мудрости која отвара капије каријере. То не значи да нисам поштовао оне које сам поштовао. Али, поштовао сам их зато што сам видео њихову вредност, не зато што су – по геронтократској матрици тадашње јавне свести – као старији, имали моћ. Природно је да сада избегавам други пол ових несразмера у једној академској каријери: немам жељу да придобијам млађе колеге, да се укључујем у преовлађујућу инфантилизацију јавне свести, не занима ме да ли они држе кључеве неке будућности. Увек сам неупоредиво више држао до личности него до моћи.) Црњански поседује у роману једно широко платно, једну обухватну визију, у корацима његових јунака препознајете дубину историје и времена, у приповедању осећате како дух приповести суверено влада над ерудицијом. Све то има и Пекић, осим последњег елемента: критика је с разлогом упозорила да Пекић има потребу да све што зна и што је прочитао некако стави у роман. Али, за разлику од Пекића, Црњански има изузетну способност да у једном језичком елементу, готово иконографски, готово сликарски, преокрене структуру великог платна: то му омогућава његова језичка (не граматичка) виртуозност. Док је на нивоу макро-структуре близу Црњанског, Пекић је на нивоу микро-структуре знатно испод њега: посебно када је реч о знатним језичким неравнинама у његовом приповедању. Код Киша – како тврди наша критика – постоји језичко-артистичка виртуозност. Али, што се мене тиче, Киш нема то велико платно, јер нема тај приповедни распон.

Тај склад микро-елемената и макро-елемената у уметничком духу – не на нивоу целокупног опуса – има Растко Петровић. Он је апсолутно најрадикалнији модерни дух наше књижевности. Ко је то осетио? Један потпуни конзервативац који је био знатно старији од њега: Слободан Јовановић је – одмах после Првог светског рата, како је описао Милан Јовановић Стоимировић – рекао да су највећи таленти новог књижевног нараштаја Милош Црњански и Растко Петровић. И ко каже да се у уметнички сензибилитет конзервативаца не можете поуздати? Растко Петровић је писац – у вредносном смислу – најближи Црњанском и Андрићу.

Али, ту се појављује питање о култури: овај Београђанин, који није требало да има било какве културолошке препреке, будући да није био човек друге средине, других навика и обичаја, да је био из угледне грађанске породице, да је по природи био аполитичан, није успео да се наметне као уметничка норма, нити као једнаковредан уметнички пут. Да ли то значи да је изазов његовог уметничког духа био такав да је цензура рецептивног поља српске културе искључила тај дух? Црњански је – када су ослабиле силе идеолошке блокаде – успео да се наметне као норма. Иако су написане књиге и студије о њему, Растко Петровић то није успео. Да ли сте чули да је неко рекао како је он – норма? Никада нисам чуо да је речено, а камоли прихваћено, како је мера модерности, или уметничке радикалности, или субверзивности, Растко Петровић. Рећи ће се да је мера модерности Црњански, мера класичности Андрић. Отуд је сво уметничко кретање одређено као кретање између модерности и класичности. То једноставно није истина. Те препреке су наметнуте решеткама које поставља неко претходно (политичко, обичајно, рационалистичко) начело које обликује културу.

Зар Вам се не чини да се тако испуњава једно унапред прописано кретање? А ако бисмо одбили да мислимо на тај начин? Не тако што ћемо рушити вредности и постављати

Аутор текста Слово
петак, 14 јануар 2011 17:10

нове, јер богови пролазе а постаменти остају исти. Него тако што ћемо се окренути и на друге стране, тако што ћемо отворити дух другим сензибилитетима. Али, тада ризикујемо, јер напуштамо путање моћи. Растко Петровић није постао норма зато што његов дух није погодан да се испуне путање моћи. А они чији је дух био погодан за те путање – као Његош, Црњански, Андрић, – морали су да истрпе битно кривотворење свог духа, битно сужавање свог сензибилитета. Оданост српској култури отуд подразумева непрестано откривање скривених сензибилитета који је чине.

**Уважени професоре, хвала Вам на овом разговору, а посебно што сте се, у неким Вашим текстовима, сјетили и проскрибованих професора и реметника из Никшића, који, због непристајања на лаж „секуларног свештенства“, већ шест година, издржавају голооточку казну, без пресуде.*

То је најмање што сам могао учинити. Тужно је што нисам могао учинити ништа више од тога.